

ВПЛИВ КОГНІТИВНИХ СТИЛІВ НА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

У статті подано аналіз стильових феноменів та їх значення в професійній діяльності практичних психологів. Розкрито вплив когнітивних стилів на становлення індивідуального стилю діяльності практичних психологів. Проаналізовано значення особистісних когнітивних конструктів та їх вплив на формування професіонала в психологічній галузі.

Ключові слова: когнітивна психологія, стиль, когнітивний стиль, когнітивно-стильові конструкти, індивідуальний стиль діяльності.

The article presents an analysis of stylistic phenomena and their importance in practical professional activities of psychologists. The influence of cognitive styles on the formation individual style of practicing psychologists. Analyzed the importance of personal cognitive constructs and their impact on the professional psychologist.

Key words: cognitive psychology, style, cognitive style, cognitive style constructs, individual style.

Мета статті – проаналізувати когнітивні стилі, визначені психологічною літературою; розкрити психологічні складові когнітивних стилів, їх зміст та особливості прояву; виокремити стійкі особистісні конструкти, які складають основу для створення індивідуальної діяльності практичних психологів.

Когнітивний стиль значною мірою зумовлює діяльність особистості, а також є важливою характеристикою життєдіяльності людини. Він являє собою індивідуальну особливість, на яку можна опиратись і яку слід враховувати під час організації індивідуальної діяльності людини, але при цьому слід враховувати можливість впливу ситуації. На основі визначення притаманних особистості когнітивних стилів можна прогнозувати її поведінку в різних видах діяльності. Створення індивідуального стилю діяльності є запорукою професійної успішності.

Вирішення цього питання пов'язується із вивченням структури психологічних властивостей. Таке вивчення може допомогти в пошуку критеріїв професійного відбору з одного боку, а з іншого – у пошуку адекватних методів підготовки та спрямованого навчання.

Розглядаючи питання про професійно необхідні якості практичного психолога, важливо понад усе поставити успішність його професійної діяльності. Слід також узяти до уваги, що практичний психолог буде мати певну спеціалізацію: діагностика, консультування, корекція, реабілітація та ін. Кожна зі спеціалізацій буде вимагати певної підготовки, набору навичок, особистісних рис та якостей.

Ефективність діяльності практичного психолога визначається рівнем його інтелектуального розвитку. Г.Олпорт вніс цей психологічний феномен до переліку особистісних якостей, які необхідні для адекватного розуміння людей. Розуміння людей – це дуже складний процес з'ясування зв'язків між минулими

й сьогоднішніми вчинками, між експериментальною поведінкою й внутрішніми якостями, між причиною й наслідком і т. ін.

Саме інтелект забезпечує ефективний аналіз рис та якостей особистості, дає змогу долати стереотипи (як особисті, так і професійні), є центральним механізмом розуміння поведінки іншої людини. Важливим компонентом інтелекту є соціальний інтелект. Соціальний інтелект пов'язується зі здатністю урівноважувати психологом власну поведінку, що сприяє добрим стосункам з людьми. Для того, щоб тактовно говорити й діяти, необхідно прогнозувати більш вірогідні реакції іншої людини. Соціальний інтелект пов'язаний зі здатністю виголошувати швидко, майже автоматичні судження про людей [7].

Разом із тим соціальний інтелект має більше стосунку до поведінки, ніж до оперування поняттями, його продукт – соціальне пристосування, а не глибина розуміння (Г.Олпорт). Оперування інформацією визначається способами та прийомами роботи з нею. Для позначення даної особливості когнітивна психологія має у своєму понятійному апараті відповідний термін – когнітивний стиль. Найбільш поширеним і найбільш визнаним є визначення німецького психолога Клауса. На його думку, когнітивні стилі – це гіпотетичні конструкти для позначення переваги використання людиною способів сприйняття, мислення та дій [7].

Відомо чотири напрями вивчення стильових феноменів: «когнітивні стилі, стилі лідерства та керівництва, індивідуальні стилі діяльності, стилі життя» [14]. Передумовами вивчення стильових феноменів стали уявлення А.Адлера, засновника індивідуальної психології. Саме його вважають основоположником одного з напрямків вивчення – когнітивних стилів.

Таким чином, розвинений інтелект і сформовані продуктивні способи й прийоми роботи з інформацією (когнітивні стилі) визначають успішність професійної діяльності психологів. Можна зробити припущення, що ефективність обробки інформації практичним психологом можна досягнути за рахунок розвитку в нього інтелектуального потенціалу, до складу якого входять такі особливості інтелектуальної діяльності, як інтелект і когнітивні стилі.

Проблема особистісної зумовленості психічного розглядається в руслі когнітивної психології, що стало поштовхом до виокремлення когнітивних стилів, які виступають об'єднуючим початком між мисленням та особистістю. Відображаючи міру диференціації афективного від інтелектуального, вони поєднують у собі індивідуальні відмінності потребно-мотиваційного та перцептивного підпорядкування [16].

Особливості організації процесу пізнання тісно пов'язані з виявленням і дослідженням людиною шляхів прийому та переробки інформації. Сукупність шляхів роботи з інформацією в психології прийнято називати терміном «когнітивний стиль».

З історії психології відомо чотири напрями вивчення стильових феноменів: «когнітивні стилі, стилі лідерства та керівництва, індивідуальні стилі діяльності, стилі життя» [14, с.163]. Передумовами вивчення стильових феноменів стали уявлення А.Адлера, засновника індивідуальної психології. Саме

Його вважають основоположником одного з напрямів вивчення – когнітивних стилів.

Когнітивні стилі – узагальнені тенденції отримання й опрацювання інформації під час взаємодії з навколишнім середовищем, незалежні від змісту цієї інформації, постійні в часі і, як правило, практично не змінюються [17]. Прийнято вважати, що «стабільність» є одним із головних атрибутів когнітивних стилів (Г.Клаус, Г.Костлін Глоджер, Дж.Клейн, А.В.Соловйов, І.В.Равич-Щербо, Р.Л.Солсо).

Згідно з Є.П.Ільїним, когнітивні стилі – відносно стійкі засоби пізнавальної діяльності, пізнавальних стратегій, що проявляються у своєрідних прийомах отримання й опрацювання інформації, засобах контролю та способах її відтворення [3]. Таке розуміння когнітивних стилів дає можливість відійти від загальноприйнятої думки про «стабільність» стилів як основну їх характеристику. Г.А.Уїткін характеризує когнітивний стиль як індивідуально типовий набір уподобань щодо операційного складу процесів опрацювання інформації та дій, порівняно незалежний від змісту й характеру діяльності, який визначає її манеру, спосіб, шлях руху до мети [18].

За М.О.Холодною, когнітивний стиль має мотиваційно-сміслову основу, отже, він може змінюватись [15]. Т.В.Корнілова та Г.В.Парамей, підсумовуючи дефініції когнітивних стилів 80-х років, вважають, що когнітивні стилі «можна визначити як способи (форми) сприймання, мислення та дій суб'єкта, що задають індивідуально усталені й у цьому змісті особистісні характеристики розв'язання пізнавальних задач у різних ситуаціях, однак переважно в ситуаціях невизначеності» [8, с.140–146].

Питання про ефективність у даних умовах конкретних стратегій, більш властивих окремим суб'єктам, тісно пов'язане з проблемами оптимальної організації тих чи інших видів професійної діяльності для людей з різними психологічними властивостями.

Поняття когнітивних стилів залучалося для пояснення природи стійких особистісних конструктів у пізнавальній діяльності. Основоположниками когнітивно-стильового напрямку вважають таких учених, як Р.Гарднер, Дж.Кляйн, Г.Уїткін. Зокрема, Г.Уїткін використовував поняття «стиль» для характеристики пізнавальної сфери суб'єкта [18].

Таким чином, психологи виокремлюють різні когнітивні стилі та їх параметри, залежно від того, яка особливість покладена в основі їх класифікації.

Поняття «стиль» було використане А.Адлером для пояснення індивідуальної своєрідності життєвого шляху особистості. Індивідуальні деформації в організмі та психіці, а також дефекти соціальних взаємовідносин дитини в сім'ї й поза нею створюють умови для постійного виникнення загрози заниженої або негативної соціальної оцінки. Тому з раннього дитинства створюється особлива індивідуальна стратегія й тактика поведінки, за допомогою якої людина захищається від усвідомлення своєї неповноцінності й намагається досягти домінування. А.Адлер звертається до поняття стиль як до «характеристики системи цілей, які ставить перед собою людина, захищаючи свою соціальну повноцінність» [13].

Г.Олпорт поняття «стиль» застосовує для пояснення єдиного особистісного джерела різноманітності функціональних психічних проявів. Під стилем розуміється характеристика особистості «інструментального порядку» В.Штерна.

Сьогоднішній стан дослідження стильових феноменів знаходиться на межі інтеграції. Розрізняють два боки явищ: стилі як індивідуально-своєрідні психологічні системи окремих людей і стилі як сукупність відмінних ознак діяльності (стилі професійної діяльності). «Генезис останніх такий: вони виникають у процесі становлення й розвитку професії, фіксуються в її продуктах, закріплюються в логіці використаних засобів праці; вони є результатом суспільної практики й досягнень видатних професіоналів, ці стилі в подальшому існують незалежно від своїх творців. Вони стають своєрідними еталонами, нормативами для людей, які оволодівають даною діяльністю» [14, с.167].

Структурно-функціональна організація стилю є трирівневою системою: суб'єктивно зручні умови діяльності; структура; тип організації діяльності.

Під суб'єктивно зручними умовами діяльності розуміється поєднання свідомого й несвідомого. Це один із первинних факторів формування індивідуального стилю діяльності, який детермінує наступні рівні, характеристики. Це свого роду «минуле» суб'єкта, його емоційна пам'ять й емоційні оцінки, що відіграють помітну роль у його адаптації до вимог діяльності й спрямовують цю адаптацію до певної частини простору діяльності.

Наступний рівень – структура. Його складають практичні компоненти, конкретні практичні дії, що опосередковують взаємодію між суб'єктами та суб'єкта з об'єктом. Це вже є «сучасне» стилю – постійне формування й удосконалення його практичних компонентів.

Третій рівень (тип організації діяльності) – вищий рівень адаптації суб'єкта до вимог діяльності. До цього рівня слід віднести те, що відображає когнітивні (мисленнєві) аспекти діяльності: тактики, планування, оцінки ситуації, прогнози. Тобто це «майбутнє» системи, що характеризується можливістю втілення, привласнення оцінок, схильністю до «відторгнення» від дійсності.

Така концепція єдиного стилю відкриває поле для досліджень: об'єктивований стиль співвідноситься з рівнем «структура» індивідуального стилю, тобто об'єктивований стиль майже ідентичний структурі індивідуального стилю. Саме ця обставина відкриває можливість досліджень у галузі професійної підготовки фахівця в системі Людина – Людина.

Отже, результат професійної діяльності залежить від «індивідуальних особливостей суб'єктів, від адекватності когнітивних стилів, індивідуального стилю, його відповідності умовам і завданням діяльності» [14, с.172].

Дослідження індивідуального стилю діяльності пояснюється діяльнісним підходом у радянській психологічній науці, засновником якого був О.М.Леонтьєв. Тому не випадково, що предметом дослідження стильової характеристики було поняття «індивідуального стилю діяльності».

Поняття «індивідуальний стиль діяльності» визначений психологом Є.А.Климовим. Індивідуальний стиль діяльності – це узагальнена характеристика психологічних особливостей людини, які формуються та проявляються в її діяльності [13].

Дослідження індивідуального стилю діяльності склало цілу наукову течію, засновником і теоретиком якої став В.С.Мерлін. Розмірковуючи над природою стилю як особистісного конструкта, учений прийшов до відкриття дуже важливих закономірностей, що мають відношення до всіх стильових характеристик.

Мерлін розглядав індивідуальність як складну ієрархічну систему, що включає в себе різні рівні організації – від біохімічного до соціально-психологічного, взаємозв'язуючою ланкою між якими є індивідуальний стиль діяльності. Таке положення стилю зумовлене тим, що він є конструктом, який формується пізніше й спирається при цьому на вже сформовані індивідні та особистісні якості, які пов'язані між собою. Дослідження виявили, що стиль часто виконує компенсаційну функцію, допомагаючи людині при виконанні діяльності.

У структурі індивідуального стилю діяльності В.С.Мерлін виділив три основні компоненти: стиль операцій, стиль дій або реакцій і стиль цілепокладання, «але в емпіричних дослідженнях останній компонент практично не вивчався й основний акцент було зроблено на перших двох» [14].

На основі такого підходу автор виділяє чотири основні групи стилів: а) адаптації (організації й структурування психічної діяльності в певній сфері її прояву – когнітивній, емоційній, моторній) – локальні стилі взаємозв'язку індивідуальності зі специфічними зовнішніми умовами. До них можна віднести когнітивні стилі, емоційні стилі, стилі дії (моторики). Ця група стилів висвітлює те, як людина орієнтується в середовищі, відображає й виражає свою індивідуальність, яким чином організуються моторна, емоційна й когнітивна сфери; б) діяльності (будуються з урахуванням об'єктивних компонентів середовища – системи перетину індивідуальності з трудовими, професійними, технологічними системами).

До них належать традиційно досліджувані індивідуальні стилі діяльності. Ця група стилів характеризує, як людина включається в професійно-трудова системи; в) взаємодії – системи перетину індивідуальності із соціальними структурами, процесами, окремими суб'єктами. Це все стилі співучасті, взаємодії людини з іншими людьми в будь-яких соціальних системах (стилі керівництва, педагогічної діяльності); г) відношення – системи перетину індивідуальності із соціумом, сукупністю умов життя. Ці стилі відображають особистісні смисли особливості сприйняття світу, використання його продуктів, цінностей (стилі життя, поведінки).

Автор цього підходу пропонує використовувати для розгляду стилів і третій фактор, який є детермінуючим – індивідуальність людини (своєрідність і рівень психічного розвитку, професійної готовності) – тобто індивідуальний стиль, рівень його сформованості й відповідності індивідуальним особливостям людини й вимогам діяльності. Відразу ж відбувається процес самовизначення суб'єкта в сукупності умов діяльності – щось більше відповідає його індивідуальності, щось менше.

Оволодіння діяльністю й пристосування до її вимог відбувається поетапно. Спочатку її забезпечує «структура» стилю, потім підтримує тип організації діяльності (найбільш доцільні стратегії й тактики). На формування індиві-

дуального стилю паралельно впливає й інший зовнішній фактор – суб'єктивний (інтерперсональний).

Стиль професійної діяльності малозмінюваний. Різні ієрархічні рівні індивідуального стилю – змінні різного ступеня.

У феномені «суб'єктивно зручні умови діяльності» наявні усвідомлене та неусвідомлене відображення фізіологічних і психофізіологічних адекватних режимів діяльності, характеру взаємодії з партнерами тощо.

Когнітивні компоненти (тип організації діяльності) найбільш гнучкі й змінні. Але їх змінність обмежується виконавчим органом (мисленневими стратегіями й тактиками), індивідуальними схильностями суб'єкта, рівнем професіоналізму.

Таким чином, трирівнева структурно-функціональна організація стилю інтегрує знання, які були набуті в дослідженнях про відомі сьогодні когнітивні стилі, емоційні, моторні й поєднує їх із середовищним фактором і фактором індивідуальності людини: рівнем психічного розвитку, професійною готовністю. Урахування цих умов, особливостей стилю відкриває можливості для професійної підготовки фахівців.

Отже, когнітивні стилі – це гіпотетичні конструкти для позначення переваги використання людиною способів сприйняття, мислення та дій. Розвиваючи когнітивні стилі особистості практичного психолога, одночасно впливатимемо й на його інтелект. Розвинені дані психологічні феномени будуть визначати інтелектуальний потенціал професіонала й позитивно впливатимуть на створення його індивідуального стилю діяльності. У зв'язку із цим проблема когнітивного стилю тісно пов'язана з проблемою індивідуального стилю діяльності.

1. Величковский Б. М. Современная когнитивная психология / Б. М. Величковский. – М., 1982.
2. Вопросы психологии познавательной деятельности : [сб. науч. тр.]. – М., 1980.
3. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – С. Пб. : Питер, 2004. – 701 с.
4. Егорова М. С. Природа межиндивидуальной вариативности показателей когнитивного стиля : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук / М. С. Егорова. – М., 1983.
5. Келле А. Гуманистическая психология – третий путь психологии? / А. Келле // Психологические исследования познавательных процессов и личности. – М., 1983.
6. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности от типологических свойств нервной системы / Е. А. Климов. – Казань, 1969.
7. Когнитивные стили : тезисы науч.-практ. семинара. – Таллинн, 1986.
8. Корнилова Т. В. Подходы к изучению когнитивных стилей двадцать лет спустя / Т. В. Корнилова, Г. В. Парамей // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 140–146.
9. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – М., 1986.
10. Найссер У. Познание и реальность : Смысл и истоки когнитивной психологии / У. Найссер. – М., 1981.
11. Познавательные процессы и способности в обучении. – М., 1990.
12. Психология. Словарь / под ред. А. В. Петровского. – М., 1989.
13. Стиль человека : психологический анализ / под ред. А. В. Либина. – М. : Смысл, 1998.
14. Тихомирова И. В. Стилевые и продуктивные характеристики способностей: типологический подход / И. В. Тихомирова // Вопросы психологии. – 1988. – № 3. – С. 106–114.

15. Холодная М. Когнитивные стили о природе индивидуального ума / М. Холодная. – 2-е изд. – С. Пб. : Питер, 2004. – 384 с.
16. Шкуратова И. П. Исследование особенностей общения в связи с когнитивным стилем личности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04 / И. П. Шкуратова ; ЛГУ. – Л., 1983.
17. David H. J. Handbook of Individual Differences. Learning and Instruction / H. J. David, L. G. Barbara. – USA : Lawrence Erlbaum Associates, 1993. – 512 p.
18. Witkin H. A. Psychological differentiation: studies of development / H. A. Witkin. – N. Y., 1962. – 418 p.